

obec a školu sdílely s jinak mluvícími vrstevníky (s. 182). Pro uprchlické děti mělo být zajištěno vyučování v již existujících institucích, případně mělo být zřízeno zvláštní oddělení či škola tam, kde byli mezi uprchlíky i učitelé (s. 178). Další, ještě smutnější skupinou dětí bez domova byly ty, které pobývaly v zajateckých táborech (s. 186).

Různá zaměření autorů knihy umožnila pokrýt řadu témat, která spadají do dětské válečné každodennosti během let 1914–1918. Kniha mapuje oblasti každodennosti, kterými se velká historie nezabývá a jejichž význam je mnohdy opomíjen. Teprve vykreslením dobových podmínek na sebe výrazněji upozorňují a vystupují jako něco nesamozřejmého, jako něco, co je při studiu velké historie snadno opomenutelné, co však zásadním způsobem formuje životy jednotlivců, kteří se na utváření historie více či méně podílejí.

Přestože Velká válka nezasáhla děti v českých zemích bezprostředně, radikálně proměnila podobu prožívání jejich dětství. Jednotlivé kapitoly knihy vždy nejprve nastiňují, jaká byla situace v té které oblasti zájmu před vypuknutím války. Poté autoři poukazují na proměny, k nimž postupně docházelo. Čerpají při tom z nejrozličnějších pramenů, školních a obecních kronik, dobových časopisů, školních učebnic, několika deníků starších dětí aj., jejichž ukázkami v textu dokreslují dobovou situaci. Popis každodenního života přitom není povrchní. Autoři nekončí prostým konstatováním faktů, že děti neměly co jíst, nebyl dostatek materiálů na ošacení a obutí, nedostávalo se uhlí apod., ale dovádějí tyto skutečnosti do důsledků, které samy podobu dětské každodennosti určovaly. Kvůli nedostatku materiálu na obutí bylo dětem doporučováno chodit na boso, kdykoli jen to bylo možné (s. 65), kvůli nedostatku petroleje do lamp a nedostatku svíček musely děti stihnout napsat školní úkoly za světla (s. 59) atp.

Ačkoliv kniha pokrývá široké spektrum oblastí každodenního života dětí, poněkud stranou zůstává rodina. Ano, autoři zmiňují odchod mužů (otců, bratrů) na frontu, prohlubování předválečného trendu úbytku porodů, nástup mnohých žen (matek) do zaměstnání. Avšak jako by v tomto případě chybělo ono dovedení obecných konstatování do důsledku. Jaké bylo

rodinné zázemí dětí? S kým žily v domácnosti? Jak početné byly rodiny bez otců na frontě? Jakou úlohu hráli během války prarodiče a širší rodina? S rodinným zázemím je úzce spojen i sociální původ dítěte. Dětství za Velké války nelze vnímat jako jednolitě. V samotném textu publikace je rozdíl mnohde naznačen – poněkud jiné podmínky všednodenního života měly děti na venkově a ve městě (ne vždy ve prospěch města), poněkud jiné v chudších a v bohatších rodinách. Prokreslení tohoto rozdílu by mohlo být na některých místech o něco patrnější.

Jak v samotném úvodu knihy zmiňuje Milena Lenderová, osudy dětí během první světové války, ani válečná každodennost dosud nebyly v popředí zájmu českých historiků. Tato kniha je proto přínosným krokem vpřed v historickém zkoumání problematiky dětství za první světové války, resp. problematiky dětství a dětské každodennosti vůbec. Stává se jedním z významných výchozích bodů pro doplňující či navazující bádání na tomto poli zájmu. Knihu lze doporučit historikům, kteří mají ambice rozvíjet téma dětské válečné každodennosti či dětské každodennosti vůbec, neboť je zdrojem množství faktů, ale i zdrojem možností dalšího bádání, které otevírá. Rovněž (historickým) sociologům může být kniha užitečná. Postavením dětské válečné každodennosti do kontrastu se současností mohou získat prostředek k odstoupení od současné dětské každodennosti a získat tak nové náhledy na ni. Za přečtení stojí kniha i všem těm, které její tematika zajímá, neboť kromě seznámení s různými segmenty dětské každodennosti za první světové války přinese čtenáři i uvědomění si toho, že mnohé, co je dnes často pokládáno za samozřejmé, samozřejmé není.

Tereza Čepilová

DOI: 10.14712/23363525.2018.59

Michel Houellebecq: *Podvolení*. Praha: Odeon, 2015, 248 s.

Jednou z největších literárních událostí posledních let se stala antiutopie *Podvolení* (*Soumission*, originál 2015) z pera kritikou oceňovaného francouzského spisovatele a provokatéra

Michela Houellebecq. Na rozdíl od předchozích slavných antiutopií jako je sci-fi *Šťastný nový svět* od Aldouse Huxleyho (1932), Orwellovo podobenství o všemocném totalitním režimu *1984* (1949), *Mechanický pomeranč* Anthony Burgesse (1962) či nejnovější románová vize teokratického islamistického světa v podání frankofonního alžírského spisovatele Boualema Sansala *2084* (2015) se Houellebecqův román odehrává ve velmi blízké budoucnosti a v kulisách čtenářům důvěrně známého světa. Nepůsobí proto jako fabulovaný konstrukt, či příliš abstraktní podobenství. Ale jako přesvědčivý příběh o překvapivě pravděpodobnosti zdánlivě nepravděpodobného.

Politický projekt Muslimského bratrstva, který se v posledních desetiletích přes všechny snahy nedokázal prosadit nikde na Blízkém východě, kde měl zdánlivě nejlepší podmínky, se v Houellebecqově scénáři kupodivu hladce a nenásilně prosadí v srdci evropské sekulární civilizace. A teprve odtud pak výhledově ovládne i Blízký východ. Houellebecq tak nabízí podobný dějinný paradox, jako když k socialistické revoluci oproti všem očekáváním nedošlo na kapitalisticky nejrozvinutějším západě Evropy, ale v jejím nejzaostalejším východním koutě. Přičemž se pak SSSR pokusil revoluci exportovat do světa.

Román *Podvolení* se okamžitě po svém vydání stal kritickým, ale kultivovaným příspěvkem do celoevropské „debaty o islámu“. Strefil se navíc do doby, kdy v Evropě kulminovala tzv. uprchlická krize a v očích mnoha Evropanů se islám stal ztělesněním bezpečnosti, politické i kulturní hrozby. V tomto kontextu byl také román čten a interpretován. Ve skutečnosti však román není o náboženství, je o politice. Říká velmi málo o islámu. Daleko více vypovídá o stavu západní společnosti a o horizontech samotného autora. Román nelze označit za islamofobní jen proto, že kritizuje jednu ze současných ideologií vycházející z politické dimenze přítomné v islámu. Poukazuje na to, že se Evropané nesprávně obávají terorismu džihádistů. Podle Houellebecqa představuje větší riziko „umírněný“ politický islám. Ten Evropu dokáže omámit, svést, infiltrovat a podmanit postupně, nepozorovaně, bezbolestně a elegantně ústavní cestou a skrze

demokratické instituce. Nejde tak o Huntingtonův velký střet civilizací. Jde o plíživou kolonizaci postmoderní společnosti, která nedůvěřuje žádné ideologii, neví, co chce a v co má věřit, společností s jasnou, ideologicky inspirovanou vizí, která ví, co chce i proč a kam jde.

První rovina románu *Podvolení* je diagnózou stavu západní společnosti, druhá, prolínající se rovina je prognózou jejího vývoje. Východiskem Houellebecqových úvah je diagnóza úpadku, vyprázdněnosti a fragmentace francouzské společnosti. Diagnózu na mikroúrovni ztělesňuje hlavní hrdina François. Nikdy nenašel křesťanského Boha, jeho ateismus ale není nikterak pevný ani uspokojivý. Jeho akademická specializace ho dokonale odtrhla od reality, celoživotně se zabývá dílem spisovatele Jorise Karla Huysmanse (1840–1907). S ostatními lidmi, včetně kolegů na univerzitě, si tak nemá moc co říci. Ve středním věku navíc zjišťuje, že v profesi dosáhl všeho, a cítí, že ho již čeká jen intelektuální pád. Bezútešný a osamocený život ve velkoměstě, bez rodiny a přátel, pak vyplňuje pouze laciný konzumerismus, alkohol a milenky z řad studentek, se kterými se však s koncem každého akademického roku mechanicky rozchází. Absence vnějších i vnitřních záchytných bodů a životní rezignace se projevuje právě v konfrontaci s mladou a optimisticky naladěnou milenkou Myriam. Ta se jako židovka cítí v Evropě stále méně bezpečně, avšak nerezignuje, nýbrž volí emigraci do Izraele: „A co budeš dělat ty? (...) Uvědomil jsem si, že vlastně nemám tušení; také jsem si uvědomil, že je mi to ukradené. Něžně jsem ji políbil na ústa a odpověděl: Já žádný Izrael nemám“ (s. 87). Kromě ztráty záchytných bodů a životního smyslu pak François bojuje i s všemocnou, tíživou a neodbytnou byrokracií. Nekonečný, celoživotní a vysilující „závod“ s ní popisuje poté, co se vrátil z kratšího pobytu v klášteře: „Řádné plnění úředních povinností si žádá bezmála neustálou přítomnost, jakákoliv delší cesta s sebou nese nebezpečí, že se octnete v nesouladu s tou či onou institucí, věděl jsem, že budu potřebovat několik dní, abych vše uvedl do pořádku“ (s. 135).

V pohledu „shora“ či z makroúrovně je Houellebecqova optika optikou sekularisty diagnostikujícího paradoxní důsledky sekularizace.

V jeho podání Evropané nejprve opustili Boha, a namísto tradiční křesťanské víry se přimkli k ideologii liberálního individualismu. Ztráta všem společného Boha a vítězná tažení kultu individua však podkopalo základy všech sociálních struktur: národního společenství, spolků a především rodiny. Díru po rozpadu vícegenerační – a pak i menší nukleární – rodiny se zprvu pokoušel vyplnit sociální stát se svými důchodovými, sociálními, zdravotními a vzdělávacími systémy. To ale bylo stále nákladnější a jen to oddálilo příchod hlubší krize: stát se o stárnoucí obyvatelstvo dále nedokáže postarat. Hrouť se tak důvěra společnosti ve stát, politiky i dominující ideologii liberálního individualismu. A roste ochota poohlédnout se po alternativě.

V rovině diagnózy je román *Podvolení* variací na klasické spenglerovské téma. Jde tak o umělecký protějšek dnes opět populárních akademických prací zabývajících se úpadkem komplexních civilizací, jaké u nás s úspěchem nabízejí autorské kolektivy kolem egyptologa Miroslava Bárty. Oswald Spengler ve svém monumentálním díle *Soumrak Západu* (1918 a 1923, český 2010) nabízí podobný výčet vnějších symptomů úpadku západní společnosti jako Houellebecq: individualismus, anonymitu, pronikání tržních principů do mezilidských vztahů, materialismus, ztrátu duchovnosti, odcizení mas a elit. Podstatou tohoto úpadku je však v pojetí obou autorů odcizení Západu od sebe samého: Západ aktivně neodmítá, ale rezignuje na své základní konstitutivní principy, které již jakoby nepoznává a nedokáže se s nimi ztotožnit. Stejně jako Spengler také Houellebecq implicitně předpokládá biografický model vývoje západní civilizace. Jakousi krizí středního věku totiž netrpí jen François, ale celý Západ. Cítí, že již dosáhl vrcholu a nyní přichází nezadržitelný pád. Tento pád je přitom ve spenglerovském duchu postupným a chronickým uvadáním, nikoliv náhlým kolapsem. A to přináší šanci pro zásadní regeneraci Západu. K postupné metamorfóze oslabeného Západu tak může v Houellebecqově pojetí dojít skrze infuzi hodnot odvozených z politické dimenze vitálního a sebevědomého islámu.

Politický islám v románu *Podvolení* reprezentuje Muslimská jednota vedená Mohamedem

Ben Abbasem. Díky svobodě slova a svobodné soutěži politických stran nabízí bezradné a dezorientované francouzské společnosti ideologii a program blízký egyptskému Muslimskému bratrstvu. S dostatečně vágně formulovanou a marketingově dobře zabalenou vizí se mohou překvapivě ztotožnit i ne-muslimové, křesťané i bezvěrci. Nezaměstnanost vyřeší ústup žen z veřejné sféry do sféry soukromé. Spokojeni tak budou všichni. Ženy nadále nebudou muset kloubit práci a kariéru s péčí o domácnost, děti, stárnoucí rodiče a manžela. Spokojenější ale budou i muži: na trhu práce se zmenší konkurence, doma na ně navíc budou po práci čekat spokojenější manželky a zaopatřená domácnost. A uleví se i státu. Sociální výdaje se seškrtnají, protože sociální zajištění převezme rodina, komunita a obec. Navíc díky fungujícím rodinám a umravňujícímu apelu islámu klesne kriminalita. Díky sponzoringu univerzit ropnými monarchiemi Perského zálivu (výměnou za změnu kurikula) a zkrácené školní docházce, zejména v případě dívek, stát navíc ušetří i za vzdělávání. Část Francouzů pak uvítá také zákonem povolenou polygamií. Ta bude v podání Muslimské jednoty pouhou legalizací stávajícího stavu vyznačujícího se rozšířeností mileneckých vztahů.

Základem úspěchu Muslimské jednoty je v Houellebecqově pojetí postupná demografická proměna Francie, salámová metoda její strategie a bezchybná prezentace politického islámu. Věřící lidé v jeho scénáři ctí patriarchální hodnoty. Kladou tak důraz na rodinu a početné potomstvo. Takoví lidé se ve Francii nacházejí především mezi muslimy. Ateističtí humanisté kladoucí naopak důraz na hedonismus a emancipaci žen mívají potomků méně, pokud vůbec nějaké. Rekrutují se především z dosavadní francouzské majority. Odlišné míry reprodukce obou skupin – spolu s rostoucí migrací – pak vychýlí dosavadní rovnováhu francouzské společnosti.

Muslimská jednota demografickému trendu napomůže zájmem o výchovu a vzdělávání. Děti ve své dlouhodobé a trpělivě prosazované strategii chápe jako budoucnost každé společnosti: kdo ovládá děti, ovládá budoucnost. Jednota je proto mimořádně aktivní v komunitách na

lokální úrovni, kde se soustředí na charitativní činnost, kulturní aktivity a zejména na práci s dětmi a mládeží. Zakládá tak síť islámských církevních škol: učitelé jsou jen muslimové, osnovy korespondují s Koránem, chlapci a dívky se učí zvláště, servíruje se halal strava a žáci jsou povzbuzováni k účasti na pravidelných modlitbách. Vtip je v tom, že zbožnými soukromníky sponzorované školy nabízejí kvalitnější vzdělávání než podfinancované, upadající a přeplněné školy státní. Přitahují proto rostoucí měrou i žáky z francouzské majority. V dlouhodobém horizontu se tak Muslimská jednota nemusí zasazovat o zrušení státního školství, pilíře francouzského sekularismu. Odumře sám.

Rodiče a voliči z francouzské majority se proti postupně zaváděným novotám nebouří. Obezřetnost ztrácí díky neagresivní strategii Muslimské jednoty a její chlácholivé rétorice. Jednota se na rozdíl od džihádistských salafistů zříká násilí i antisemitismu, místo toho sází na mezináboženský dialog a dlouhodobou misijní práci. Jednota na rozdíl od militantních salafistů Francii nechápe jako „příbytek války“ (*dar al-kufr*), ale zabydla se v ní jako v „příbytku islámu“ (*dar al-islam*). Jednota tak neodmítá volby se salafistickým argumentem, že jediným suverénem je Bůh, což vylučuje suverenitu lidu. Naopak doufá ve volební vítězství. Proto také Jednota navenek nastavuje laskavou tvář. Islám líčí jako vrchol humanismu a islámské právo šaría s jeho důrazem na morálku a rodinu jako kompatibilní s tradičními evropskými hodnotami. Distancuje se od revoluce a kritiky kapitalismu v pojetí krajní levice. Vystupuje jen proti extrémní bídě, sociální nerovnosti jí nevdá.

Muslimská jednota tedy nenabízí radikální změnu, ale kontinuitu důvěrně známého. Proto je široce akceptovatelným proudem v momentě, kdy jsou Francouzi ve druhém kole prezidentských voleb rozděleni a postaveni před dilema zvolit menší ze dvou zel: Muslimskou jednotu Ben Abbese, nebo krajně pravicovou Národní frontu Marine Le Penové. Vítězství Jednoty se přiblíží, když ji podpoří tradiční levice i pravice. Podobný Houellebecqův scénář přitom Francouzi již znají z prezidentských voleb, ve kterých pravicový Jacques Chirac ve druhém kole porazil krajně pravicového Jean-Marie Le Pena díky

podpoře voličů rekrutujících se napříč politickým spektrem (2002). Scénář je pak ještě bližší situaci, kdy ne-islamističtí Egypťané ve druhém kole prezidentských voleb volili kandidáta Muslimského bratrstva, Muhammada Mursího. Proti němu totiž stál kandidát starého režimu s vazbami na armádu, Ahmed Šafik (2012). Nejprekvapivější je na celém převzetí moci nesnesitelná lehkost, s jakou se Francouzi přizpůsobí novým pořádkům a nechají se kooptovat a korumpovat novým režimem. Autor ani zde nemusí fabulovat, Francouzi mají v paměti vichistický režim kolaborující s nacisty (1940–1944). François tak na rozdíl od řady svých kolegů najde cestu k islámu, povýší, stane se loajálním zaměstnancem nového vedení univerzity a přizpůsobí se: „Pohled na ženský zadek, ta nejmenší útěcha odehrávající se na úrovni snění, přestal být dostupný“ (s. 135).

Vítězství ve francouzských prezidentských volbách přitom Muslimská jednota chápe jen jako odrazový můstek k vytvoření a následnému ovládnutí novodobého římského impéria. Časem se totiž podobným způsobem dostane k moci i v dalších evropských zemích. Spolu s nimi pak prosadí rozšíření Evropské unie o převážně muslimské státy jižního Středomoří. Tím získají muslimové v Unii většinu. A nakonec s poukazem na demokratický deficit Evropské unie zavedou konání referendum a přímou volbu rozsáhlými pravomocemi nadaného prezidenta Unie. Ben Abbas sní o tom, že se takto stane hlavou nejsilnější světové říše.

V literatuře faktu je *Podvolení* asi nejbližší kontroverzní kniha bankéře a bývalého sociálního demokrata Thilo Sarrazina *Německo páchá sebevraždu* (česky 2011), jež poukazuje na možné negativní důsledky migrace z kulturně odlišných zemí. Nebo neméně vlivná a polemicke kniha *Poslední dny Evropy* z pera historika Waltera Laqueura (česky 2006) pojednávající o rizikové kombinaci stárnutí evropských populací, úpadku sociálního státu a neúspěšné integrace přistěhovalců z převážně muslimských zemí. Na rozdíl od těchto autorů je však Houellebecq umělcem. Nenabízí tedy analýzu reality, ale realitou inspirovanou fikci. Proto si ve svých úvahách může dovolit zajít dál, a rozšířit tak čtenářovu imaginaci. Autor přitom efektně

upozorňuje na hrozbu neliberální demokracie, kterou se dnes zaštiťují nejen Islámské bratrstvo. Na druhou stranu však román posiluje řadu stereotypů. Přeceňuje například schopnost muslimů nejrůznějších zemí původu vytvořit jednotnou komunitu, jež by sledovala společný cíl, hlásila se k jedné autoritě a byla schopna vystupovat jako politický aktér. Přeceňuje také finanční možnosti Saudů: propad cen ropy na světových trzích, eskalující soupeření s Íránem a zabřednutí do válečných konfliktů na Blízkém východě (Sýrie, Jemen) zřejmě pouštní monarchii neumožní v Evropě zafinancovat politický projekt typu Islámské jednoty.

Karel Černý

DOI: 10.14712/23363525.2018.60

Jakub Machek: *Počátky populární kultury v českých zemích. Tištěná média a velkoměstská kultura kolem roku 1900.* Příbram: Pistorius & Olšanská 2017, 284 s.

„Vznikající populární kultura přelomu 19. a 20. století je považována za zásadního činitele v modernizační proměně české společnosti.“ Právě o tomto procesu pojednává kniha Jakuba Machka při konkrétním zaměření se na tištěná média, jež měla nadále pomáhat čtenářům porozumět každodenním zkušenostem v nově se utvářejícím prostředí. Jejich vydavatelé a producenti aplikovali v této souvislosti zahraniční postupy na české prostředí transformující se v masovou společnost, v případě Prahy, z níž se populární kultura šířila do zbytku českých zemí, se navíc jednalo o proměnu jejího prostředí ve velkoměstskou kulturu.

Jakub Machek, dlouholetý odborník na kulturní studia a sociální dějiny, se snaží podat svědectví o změnách ve společnosti na přelomu první a druhé poloviny 19. století, oně krásné epochy, jež kromě nástupu pokroku znamenala i rozvoj populární kultury, která měla napříště čím dál silněji ovlivňovat motivy jednání a názory lidí. Machek v tomto ohledu vychází z Petera Burkeho a z jeho stěžejního díla o lidové kultuře a jejím ústupu, přičemž se snaží podchytit momenty, kdy se rané popkulturní praktiky

prolínaly s dědictvím lidové kultury, například v senzačním tisku, který přejímal mnoho motivů z mizejících kramářských písní. V tomto ohledu pracuje Machek s klasickou diskurzivní dichotomií lidové kultury jako pomalé až nehybné a oproti tomu populární kultury jako napříště moderní a dynamické.

S ohledem na teorii je dále zajímavé, že Machek odkazuje jak ke klasickým kulturním studiím (Stuart Hall), tak i ke konceptu mentalit Jiřího Štaifa (hromadné sociální psychologie), což považují při aplikaci na moderní společnost do jisté míry protichůdné (hromadné projevy na základě dominantních hodnot oproti vyjednávání jako klíčové charakteristice populární kultury). Ovšem zkoumat takto pouze přechod na moderní společnost a s tím související změny hodnot se zdá být docela dobře použitelné, navíc když Machek přiznává, že s prameny k mentalitám nelze než pracovat nepřímou. Jinak je tomu u kulturních pramenů – novin a časopisů, u nichž provádí Machek obsahovou analýzu a při výzkumu jejich percepce si pomáhá i tabulkami nákladů denního tisku.

Dále se již Machek zabývá časopiseckou produkcí celkově a jejím rozvojem v rakousko-uherské monarchii. Měl to být právě dynamicky se šířící mediální konzumerismus na bázi komerčního šíření knihy a časopisů, který zapříčinil „prolomení dosavadní kulturní dominance vyšších vrstev“. V tomto ohledu bych uvítal ještě zevrubnější pojednání o rozvoji médií vůbec, například v případě bulváru a jeho percepce, ovšem tomuto bádání se, alespoň jak Machek cituje, již věnovali jiní domácí autoři (například Pavel Janáček v publikaci *Literární brak: Operace vyloučení, operace nahrazení, 1938–1951*. Brno: Host, 2004).

Ovšem pro potřeby knihy se bez problému daří načrtnout rámec proměn, jimiž se nově nastupující moderní média vyznačovala, především se jednalo o význam obrazového materiálu, který napříště přetrvával jako dominantní bez ohledu na stále se rozšiřující skupinu potenciálních čtenářů a příjemců.

Jádro práce s výčetem tiskovin (například senzační a pro Machka nejspíš ideálně typický *Pražský ilustrovaný Kurýr* si zasloužil samostatnou kapitolu) je na jednu stranu poměrně